

สรุปการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ
เพื่อการพัฒนาและสนับสนุนโครงการวิจัยไทศึกษาในอนาคต
ชุดโครงการประเมินสถานภาพไทศึกษา

ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม

นฤมล หิณชิระนันท์

สนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สัญญารับทุนเลขที่ PDG 01/053/2540

31 กรกฎาคม 2541

**สรุปการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ
เพื่อการพัฒนาและสนับสนุนโครงการวิจัยไทศึกษาในอนาคต
ชุดโครงการประเมินสถานภาพไทศึกษา**

ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม

นฤมล หิณชิระนันท์

ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สัญญารับทุนเลขที่ PDG 01/053/2540

31 กรกฎาคม 2541

สรุปการดำเนินงานและข้อเสนอแนะ
เพื่อการพัฒนาและสนับสนุนทุนโครงการวิจัยไทศึกษาในอนาคต
ชุดโครงการประเมินสถานภาพไทศึกษา

ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม

นฤมล หิฎชีระนันท์

ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สัญญารับทุนเลขที่ PDG 01/053/2540

31 กรกฎาคม 2541

รายงานสรุปการดำเนินงานโครงการประเมินสถานภาพไทศึกษา

ความเชื่อและพิธีกรรม

นฤมล นิยุธีระนันท์

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการประเมินสถานภาพไทศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมนี้ มีเป้าหมายหลักคือเพื่อสรุปพัฒนาการและทิศทางของงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มไททั้งในและนอกประเทศไทย ซึ่งครอบคลุมทั้งงานบรรยายเชิงชาติพันธุ์ (descriptive ethnographic research) และงานทฤษฎี (theoretical research) ที่เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาแบบดั้งเดิม (animism) พิธีกรรมแบบดั้งเดิม (traditional rituals) บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมในสังคม ความเชื่อทางศาสนา และพิธีกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องด้วยอิทธิพลของศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู ลัทธิเต๋า ลัทธิขงจื้อ ฯลฯ เอกสารส่วนใหญ่เป็นงานเขียนภาษาไทย โดยมีงานภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และลาว รองลงมาตามลำดับ

ส่วนที่ 1 : สรุปภาพรวมของไทศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรม

การจำแนกเอกสารและงานเขียนที่สำคัญ

หลังจากที่ได้แสวงหาและรวบรวมเอกสารเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มไทแล้ว ผู้วิจัยได้จำแนกหมวดหมู่ของเอกสารเหล่านั้นตามหัวข้อดังนี้

1. งานเขียนที่มีเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมสอดแทรกอยู่ด้วย
2. ความเชื่อและพิธีกรรมโดยทั่วไป
3. ความเชื่อเรื่องผี สิ่งเหนือธรรมชาติ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง
4. ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ
5. ความเชื่อและพิธีกรรมที่กำหนดวาระสำคัญในช่วงชีวิต
6. โสยศาสตร์ เวทมนต์คาถา โหราศาสตร์ การทำนายทายทัก ความเชื่อโชคลาง ฤกษ์ยาม วันเวลามงคล และข้อห้ามต่างๆ (เช่น ขีด คะลำ ฯลฯ)
7. ความเชื่อด้านแพทย์และพิธีกรรมการรักษาโรคแผนโบราณ
8. ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การสร้างและจัดวางผังบ้านและหมู่บ้าน
9. ความเชื่อและพิธีกรรมการสัก
10. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสัตว์ในตำนาน หรือสัตว์เคราฟ
11. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ

การนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม : กรอบแนวคิดและมุมมอง

ผู้วิจัยได้พิจารณาวิธีการนำเสนอข้อมูล กรอบแนวคิดและเนื้อหาของเอกสารเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมแล้วพบว่า จำแนกออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คืองานเขียนที่นำเสนอข้อมูลพื้นฐาน งานเขียนที่ใช้กรอบแนวคิดต่างๆ ในการวิเคราะห์ข้อมูล และงานเขียนที่นำเสนอข้อมูลในเชิงศึกษาเปรียบเทียบ

1. ข้อมูลพื้นฐาน

- ข้อมูลพื้นฐานจากงานปริวรรต
- ข้อมูลพื้นฐานด้านความเชื่อและพิธีกรรมที่หลากหลายหรือจำเพาะ
- ข้อมูลพื้นฐานเชิงชาติพันธุ์วรรณนา

2. ข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์จากมุมมองต่างๆ

- การวิเคราะห์เพื่อจัดและจำแนกประเภทความเชื่อและ/หรือพิธีกรรมให้เป็นหมวดหมู่หรือระบบที่เข้าใจได้ง่ายขึ้น
- การวิเคราะห์เพื่อดูการผสมผสาน หรือเพื่อดูการ แยกแยะ การแบ่งขอบเขตหรือการผสมผสาน ระหว่างความเชื่อที่หลากหลาย
- การวิเคราะห์จากมุมมองโครงสร้างนิยม
- การวิเคราะห์จากมุมมองหน้าที่นิยม และโครงสร้าง-หน้าที่
- การวิเคราะห์จากมุมมองสัญลักษณ์นิยม
- การวิเคราะห์จากมุมมองการเปลี่ยนแปลงของสังคมวัฒนธรรม
- การวิเคราะห์จากมุมมองวัฒนธรรมชุมชน
- การวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดใหม่ๆ หรือมุมมองแบบผสมผสาน
- การวิเคราะห์จากมุมมองหรือกรอบทฤษฎีในสาขาอื่นๆ

3. ข้อมูลที่วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ

- การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ
- การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบในแนวประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์วิทยาแบบเจาะลึก

สรุปได้ว่า งานเขียนเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมในประเทศไทยมีทั้งการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและการศึกษาค้นคว้าในเชิงวิเคราะห์ กลุ่มที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้มากที่สุดคือกลุ่มไทยในประเทศไทย โดยเฉพาะกลุ่มไทยวน (คนเมือง) ในภาคเหนือของประเทศไทย กลุ่มไทยสยามในภาคกลาง และไทยอีสาน ส่วนไทยปักษ์ใต้ก็มีการศึกษาวิจัยอยู่มากพอสมควร กลุ่มลื้อ ลาวโซ่ง และภูไท นั้นมีงานศึกษาวิจัยบ้าง ส่วนกลุ่มพวน, ย้อ, เขิน การศึกษายังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด สำหรับกลุ่มไทนอกประเทศไทย มีนักวิชาการตะวันตกให้ความสนใจกลุ่มลาว ฉานและไทดำ และในปัจจุบัน แนวโน้มการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมของไทยอาหมและไทลื้อในสิบสองปันนาโดยนักวิชาการท้องถิ่นนั้นมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

ส่วนไทอื่นๆ (คำยาง, พ่าเก้, อ้ายตน, คำตี้, ไต้คง, เซิน, พวน, ไทแดง, ไทขาว, ย้อ, จ้วง, ก่า-ส่วย ฯลฯ) มีงานเขียนอยู่จำกัด และที่ผ่านมาก็มักจะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่เรียบเรียงและบันทึกโดยนักวิชาการท้องถิ่น ซึ่งเสนอรายละเอียดโดยไม่เน้นที่การวิเคราะห์เนื้อหา เนื่องจากการวิเคราะห์เชิงทฤษฎีหรือการโต้แย้งโดยใช้กรอบแนวคิดที่ชัดเจนนั้นเป็นมรดกของระบบคิดแบบตะวันตก

ข้อค้นพบเกี่ยวกับมรดกความเชื่อและพิธีกรรมร่วมของชนชาวไทย

ข้อค้นพบที่สำคัญจากศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มไทหลายๆ กลุ่มก็คือ การมี "มรดกร่วมทางวัฒนธรรม" ซึ่งเป็นสิ่งเหลือรอดที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของไทโบราณ (survivals of the ancient Tai culture) เช่น ความเชื่อเรื่องแกน ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ เลื้อเมือง ใจบ้านใจเมือง ขวัญ พิธีกรรมในการเปลี่ยนช่วงชีวิต การสักราช และความเชื่อกับพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสัตว์บางอย่างในตำนาน

ความเชื่อเรื่องผี สิ่งเหนือธรรมชาติ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

- ความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ระดับครัวเรือนหรือบ้าน ระดับหมู่บ้าน และระดับเมือง

ผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษของไทยานม (จ ตรีพิทย์ 2526, Pratahlota Buragohain 1996) ไทดำ (Sumitr 1980) ไทขาว (สุภาวงศ์ 2538) tsao ye tsao huan ของไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอน (Tannenbaum 1990) ผีบ้าน ของลาว (Condominas 1975) ของไทวน และไทอีสาน และเจ้าที่ ของไทยสยาม (Textor 1960)

ผีเมือง เส้าหลักเมือง เส้าใจบ้าน ในกลุ่มไทย (ชลธิรา 2533) ไทใหญ่หรือฉาน (Tannenbaum 1982, 1990) เลื้อบ้านเลื้อเมือง ของไทใต้คง (ศิริพร 2539) ไทพ่าเก้ (Aimya Khang Gohain 1996) เส้าใจบ้านของลื้อในลาวเหนือ (ประชัน 1996)

- ความเชื่อเรื่องแกน

ความเชื่อเรื่องแกนหรือผีฟ้า พบในกลุ่มไทอีสาน ลาว ไทยานม (จิตร ภูมิศักดิ์ 2524, Terwiel 1992) ไทดำในเวียดนามตะวันตกเฉียงเหนือ (Sumitr 1980) ไทยพวนในภาคเหนือและภาคกลางของประเทศไทย (โสพล 2531) ลาว (Condominas 1975) ไทยใหญ่ (Durrenburger 1973) ไทยลื้อ สิบสองปันนา (สุจิตต์ 1983) จ้วง (ปรานี 2538)

- พิธีเสี่ยงทายโดยใช้ไก่ หรือไข่ไก่

พิธีเซ่นไหว้และเสี่ยงทายโดยใช้ไก่ กระตุกไก่ หรือไข่ไก่ พบในกลุ่มจ้วง (ปรานี 2531) ลื้อ (ยุพินและคณะ 2529) ไทพ่าเก้ (บรรจบ ใน ยุนนาน 2529) ไทยานม (จ ตรีพิทย์ 2538) ไทใต้คง (กงจินเหวิน 2539)

ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ

ความเชื่อเรื่องขวัญในชนชาวไทยกลุ่มต่างๆ (วิไลวรรณ 1986, 2537) เช่น กลุ่มจ้วง (ปราณี ก. 2531) ไทใต้คง ("ขวัญข้าว" ศิราพร 2539) ลื้อ (ประชัน 1996) ไทอาหม (Pratashlota Buragohain 1996) ไทพ่าเก้ (Aimya Khang Gohain 1996) และไทย (อนุমানราชธน 2506)

ความเชื่อและพิธีกรรมที่กำหนดวาระสำคัญในช่วงชีวิต

เทอร์วิล ได้ศึกษาเปรียบเทียบพิธีกรรมต่างๆ ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตในกลุ่มไทในแคว้นอัลซัมและกลุ่มอื่นๆ ด้วย (Terwiel 1980) นอกจากนั้น ยังพบว่าพิธีฝังศพครั้งที่สองของกลุ่มจ้วงในกวางสีและกลุ่มชนโบราณบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน (ศรีศักรและปราณี 2536)

ความเชื่อและพิธีกรรมการสัก

การสักลายบนผิวหนังนั้น พบในชนเผ่าที่พูดภาษาตระกูลไต-กะได ออสโตรเอเชียติก และออสโตรนีเซียน สำหรับในชนเผ่าไท พบในกลุ่มจ้วง (ปราณี ก. 2531) อ้ายลาว (จารุบุตร 2524) ไทใหญ่หรือฉาน (สมชาย 2527, Tannanbaum 1987) และไทย

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับสัตว์ในตำนาน หรือสัตว์เคาเรพ

- ความเชื่อเรื่องนาค หรือ "เงือก" ในกลุ่มไทในอัลซัม (เทอร์วิล 2529) ไทอาหมและไทขาว (อนุมานราชธน 2515) ไทดำในประเทศลาว (คำแพง 1996) ไทย (สมบัติ 2540)
- การนับถือบูชาเทพของกลุ่มจ้วง (ปราณี ก. 2531, ยรรยง 2539) พญาคันคากของไทยอีสาน (ธวัช 2526) ไทกลุ่มอื่นๆ แถบลุ่มแม่น้ำโขง (ปราณี 2538)
- ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับนก ของชาวดั่ง (ชลธิรา 2540)

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ

พิธีแรกนาในกลุ่มไทยสยาม นาแอกหรือแอกนา ในกลุ่มไทอีสาน ลาว กลุ่มลื้อในลาวเหนือ (ประชัน 1996) พิธีบุญบั้งไฟในไทยอีสาน และลาว (สุริยา 2541) งานฉลองบั้งไฟของพวกลาน (Durrenberger 1983)

ความเชื่อและพิธีกรรมของชนเผ่าไทในประเด็นต่อไปนี้ยังไม่มีข้อสรุปว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกันที่เด่นชัดหรือมี "มรดกร่วม" หรือไม่ ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมในเชิงเปรียบเทียบ

-ไสยศาสตร์ เวทมนต์คาถา โหราศาสตร์ การทำนายทายทัก ความเชื่อโชคลาง ฤกษ์ยามวัน เวลามงคล และข้อห้ามต่างๆ (เช่น ชีต คะลำ ฯลฯ)

-ความเชื่อด้านแพทย์และพิธีกรรมการรักษาโรคแผนโบราณ

-ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การสร้างและจัดวางผังบ้านและหมู่บ้าน

โจทย์วิจัยใหม่ๆ และประเด็นที่น่าจะมีการศึกษาและค้นคว้าเพิ่มเติมเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม

- การศึกษาเปรียบเทียบแนวประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์แบบเจาะลึกเพื่อหาข้อสรุปที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับลักษณะร่วมของกลุ่มชนชาวไทย โดยการศึกษาถึงความเชื่อและพิธีกรรมร่วม ค้นคว้าลงไปถึงรายละเอียดปลีกย่อยในทุกๆ ด้าน และวิเคราะห์ทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างของความเชื่อและพิธีกรรมนั้นๆ

- การวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมในบริบทของประวัติศาสตร์ภูมิภาค เปรียบเทียบความเชื่อและพิธีกรรมในเขตวัฒนธรรมที่รวมเอาชาติพันธุ์ใกล้เคียง (นอกเหนือจากไท) เข้ามาพิจารณาด้วย

- การศึกษาอิทธิพลของความเชื่อหรือศาสนาจากภายนอกต่อความเชื่อดั้งเดิม การตีความหมายใหม่ การสร้างหรือปรับเปลี่ยนตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมจากเค้าโครงเดิม เนื่องจากอิทธิพลของความเชื่อที่เข้ามาใหม่ ซึ่งจะทำให้เห็นภาพเขตวัฒนธรรมของไทย และการแพร่กระจาย/การโอบรับวัฒนธรรมความเชื่อที่แพร่ขยายมาจากแหล่งอื่น

- การใช้กรอบแนวคิดพลวัตวัฒนธรรมที่มองว่าความเชื่อและพิธีกรรมมีการเปลี่ยนแปลงในแง่ของเป้าหมายและรูปแบบ อุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจระดับประเทศที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อและพิธีกรรม ผลกระทบของกระบวนการสู่ความทันสมัย (modernization) กระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) การขยายตัวของระบบทุนนิยมและการส่งเสริมการท่องเที่ยวต่อการปรับตัวหรือแปรรูปของวัฒนธรรมความเชื่อและพิธีกรรม

- บทบาทที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน ของหญิงชาย เด็ก ผู้ใหญ่ คนชรา ฯลฯ ในเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม

- แรงผลักดันที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ความเชื่อและพิธีกรรมท้องถิ่น ขบวนการฟื้นฟู และส่งเสริมระบบภูมิปัญญาพื้นบ้านโดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม

Societe d'Anthropologie de Paris, Oriens Extremus, Journal of the University of Gauhati.

Sojourn ฯลฯ

- เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ เช่น รายงานประกอบการสัมมนา วิทยานิพนธ์ หรือรายงานวิจัย (ทั้งไทย ไทย และเทศ)

ระบบการจัดการห้องสมุดของไทยในหลายๆ แห่งยังไม่เอื้อต่อการค้นคว้าข้อมูลมากนัก การแสวงหาและรวบรวมเอกสารจึงไม่ได้รับความสะดวก และต้องใช้เวลาานาน ผู้วิจัยได้ลงมือค้นคว้าข้อมูลเองในระยะแรก แต่ภายหลังก็ได้จ้างผู้ช่วยวิจัยเพื่อค้นหาเอกสารและสรุปย่อเอกสารภาษาไทยที่มีความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ลงมา ส่วนเอกสารภาษาต่างประเทศและงานเขียนภาษาไทยขึ้นสำคัญๆ นั้น ผู้วิจัยจะอ่านและสรุปใจความเอง

ปัญหาของการจัดการห้องสมุดไทยคือกฎระเบียบที่เป็นอุปสรรคต่อการค้นคว้าข้อมูล เช่น บางห้องสมุดไม่จัดวางวารสารเล่มเก่าๆ ที่เก็บรวมเป็นเล่มโตๆ ไว้บนชั้นให้ผู้อ่านค้นเอง แต่จะต้องกรอกแบบฟอร์มให้เจ้าหน้าที่ไปค้นให้จากห้องปิด และค้นได้ครั้งละไม่เกิน 5 เล่ม ความน่าเหนื่อยหน่ายอีกอย่างหนึ่งในการค้นคว้าเอกสารก็คือทัศนคติต่องานบริการทางวิชาการของเจ้าหน้าที่ ซึ่งยังขัดแย้งกับระบบ "user-friendly"¹

2. การจำแนกหมวดหมู่ของเอกสารที่รวบรวมได้ สรุปและยกตัวอย่างงานขึ้นสำคัญๆ

การจำแนกหมวดหมู่ของเอกสารนั้นมีการรอบในการจำแนกอยู่หลายกรอบ² ผู้วิจัยใช้แนวการแบ่งของทานาเบ (1991) เป็นหลัก และปรับเปลี่ยนรวมทั้งเพิ่มเติมหัวข้อให้เหมาะกับเนื้อหาของเอกสาร

¹ ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจนักที่เยาวชนและผู้ใหญ่ไทยส่วนใหญ่เลือกที่จะเข้าไปใช้เวลาว่างในศูนย์การค้ามากกว่าในห้องสมุด และเลือกหนังสือการ์ตูนและนิตยสารดาราหรือบันเทิงเพื่ออ่านในยามว่าง แทนที่จะเป็นหนังสือที่มีสาระประโยชน์และประเทืองปัญญา ผู้วิจัยคิดว่าหาก สกว. มีทุนสนับสนุนการศึกษาวิจัยระบบห้องสมุดเพื่อปรับปรุงคุณภาพการจัดการก็จะเป็นคุณูปการอันสูงแก่สังคมไทย ผู้วิจัยเองมีความชื่นชมในโครงการวิจัย "เพื่อคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน" ที่ สกว. สนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง แต่หากไม่มีการพิมพ์หนังสือดีดังกล่าวออกมาเพิ่มเติมและไม่มีการให้คนไทย "เข้าถึง" หนังสือดีๆ ได้ โครงการวิจัยนั้นก็ให้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่

² ในส่วนของความเชื่อของไทยนั้น ได้มีความพยายามที่จะแบ่งความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติออกเป็น 9 ประเภท ดังนี้ (มรยาท กิจสุวรรณ. "ความเชื่อดั้งเดิมของไทย." วารสารวัฒนธรรมไทย 20, 9 (2526) : 14-20)

1. ความเชื่อเรื่องผีสังเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง
3. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเวทมนต์
4. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามและลางสังหรณ์
5. ความเชื่อเรื่องความฝัน
6. ความเชื่อเรื่องขวัญ

ที่พบ อย่างไรก็ตาม มีเอกสารบางชิ้นที่มีเนื้อหาคาบเลื่อมระหว่างหลายๆ หัวข้อ เช่นเนื้อหาที่เกี่ยวกับ ethnobotany อาจครอบคลุมไปถึงการนำพืชหรือต้นไม้มาใช้ประโยชน์ในด้านการรักษาพยาบาล (หัวข้อ "ความเชื่อด้านแพทย์และการรักษาโรคแผนโบราณ") คติความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกต้นไม้ในบริเวณบ้านเรือน (หัวข้อ "ความเชื่อเกี่ยวกับดินที่อยู่อาศัย การสร้างและจัดวางผังบ้านและหมู่บ้าน") และข้อห้ามต่างๆ เกี่ยวกับพืชหรือต้นไม้ (หัวข้อ "โหราศาสตร์ การทำนายทายทัก ความเชื่อโชคลาง ฤกษ์ยามวันเวลามงคล และข้อห้ามต่างๆ")

ผู้วิจัยจัดเอกสารที่มีเนื้อหาคาบเลื่อมระหว่างหลายๆ หัวข้อ ให้อยู่ในประเภท "ความเชื่อและพิธีกรรมโดยทั่วไป" อย่างไรก็ตาม มีเอกสารหลายชิ้นกล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมที่คาบเลื่อมกัน แต่เน้นถึงเนื้อหาในหัวข้อใดหัวข้อหนึ่ง ผู้วิจัยจึงจัดเอกสารดังกล่าวให้อยู่ในหัวข้อที่มีการเน้นเป็นพิเศษ เช่น บทความเรื่อง "ความเชื่อของคนไทย" ของมณี พยอมยงค์ (ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน คติความเชื่อ, 2526) แม้จะมีชื่อเรื่องว่า ความเชื่อของคนไทย แต่เนื้อหาเน้นที่เรื่องข้อห้าม หรือ ขี ของล้านนาไทย ข้อห้ามของคนปักษ์ใต้ ข้อห้ามจากวรรณกรรมพื้นบ้านไทยทรงดำ ฯลฯ ผู้วิจัยจึงจัดให้อยู่ในหัวข้อ "โหราศาสตร์ การทำนายทายทัก ความเชื่อโชคลาง ฤกษ์ยามวันเวลามงคล และข้อห้ามต่างๆ"

3. การวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ โดยพิจารณาตามกรอบแนวคิดและวิธีการศึกษา

ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้อ่านเอกสารที่ได้จัดประเภทไว้แล้ว เพื่อสรุปเอากรอบแนวคิดที่ใช้ รวมทั้งวิธีการศึกษา และข้อค้นพบ งานเขียนส่วนหนึ่งเป็นงานเขียนเชิงบรรยายที่ให้ข้อมูลพื้นฐานและไม่ใช้กรอบในการวิเคราะห์ งานเขียนอีกส่วนหนึ่งใช้กรอบแนวคิดต่างๆ กันในการวิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้ง

7 ความเชื่อในเรื่องสิ่งแวดลอมและปรากฏการณ์ธรรมชาติ

8 ความเชื่อเรื่องขากกลางบ้าน

9 ความเชื่อเรื่องลักษณะบุคคล

ส่วนในเรื่องของพิธีกรรมนั้น Anthony Wallace นักมานุษยวิทยา ได้แบ่งพิธีกรรมออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้ (Religion An Anthropological View 1996)

1. Technological rituals คือพิธีกรรมที่กระทำขึ้นเพื่อให้มนุษย์สามารถทำนายอนาคตและความคุ้มครองหรือมีอำนาจเหนือธรรมชาติได้

2. Therapy and anti-therapy rituals พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการบำบัดเยียวยารักษาโรค

3. Ideological rituals พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องคุ้มครองสมาชิกในสังคมนั้นๆ เช่น พิธีกรรมในช่วงสำคัญของชีวิต พิธีกรรมเพื่อเสริมความเข้มแข็งของจารีตประเพณีและกฎของสังคม พิธีกรรมเกี่ยวกับข้อห้ามและข้อกำหนดต่างๆ ในสังคม และพิธีกรรมที่มีการผ่อนผันให้ละเมิดจารีตประเพณีได้ในบริบทที่จำกัด

4. Salvation rituals พิธีกรรมที่ผู้ร่วมพิธีเปลี่ยนแปลงหรือปรับอัตลักษณ์ของตนเอง โดยอาจจะสวมอัตลักษณ์ของบุคคลอื่น

5. Revitalization rituals พิธีกรรมที่เกี่ยวกับขบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคม

กรอบแนวคิดเชิงเปรียบเทียบ ซึ่งทำให้เห็นภาพ “มรดกร่วม” ของวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของกลุ่มไทได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4. สังเคราะห์ จัดระเบียบองค์ความรู้ที่มีอยู่ และเสนอประเด็นวิจัยใหม่ ๆ

ในขั้นนี้ ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นที่สำคัญเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมของชนชาวไท ซึ่งก็คือประเด็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมร่วม เช่น การนับถือผี ความเชื่อเรื่องขวัญ ฯลฯ และยังเสนอประเด็นหรือโจทย์วิจัยใหม่ ๆ ประเด็นเหล่านี้ ส่วนหนึ่งได้รวบรวมมาจากข้อเสนอแนะในงานศึกษาวิจัยที่ได้อ่านมา และอีกส่วนหนึ่งมาจากความคิดเห็นส่วนตัว หลังจากที่ได้อ่านและค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมจากเอกสาร และเห็นช่องโหว่ หรือประเด็นที่ยังไม่มีผู้ทำการศึกษาวิจัยมาก่อน หรือศึกษาน้อยมากจนยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนพอ

การบริหารโครงการ

บริหารคนและงาน

เนื่องจากโครงการนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งในชุดโครงการใหญ่เรื่องการประเมินสถานไทศึกษา จึงไม่ต้องมีการบริหารและแบ่งงานที่ซับซ้อน ผู้วิจัยได้จ้างผู้ช่วย ซึ่งเป็นนิสิตปริญญาโทของภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้ช่วยค้นหาและสรุปย่อเอกสารในช่วงแรกของโครงการได้จ้างผู้ช่วยวิจัย 2 คน แต่ภายหลังนิสิตคนหนึ่งต้องเดินทางไปเก็บข้อมูลต่างจังหวัดติดต่อกันเป็นระยะเวลานาน จึงเหลือผู้ช่วยวิจัยเพียงคนเดียว

ผู้วิจัยคิดว่า โครงการวิจัยอื่นๆ ในชุดโครงการเดียวกันนี้ที่มีการสร้างคณะวิจัยเป็นเรื่องที่ดีมาก นอกจากจะเป็นการสร้างเครือข่าย (เล็กๆ) แล้ว ยังทำให้งานที่ออกมามีความกว้างและลึกมากกว่าการทำงานเพียงคนเดียว การแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้องเป็นที่ปรึกษาโครงการ ก็ทำให้มีการวิจารณ์และปรับปรุงงานอย่างสม่ำเสมอ ความจำเป็นของการมีคณะวิจัยและที่ปรึกษาเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ผู้วิจัยได้เรียนรู้ในการทำงานครั้งนี้

บริหารเวลา

การประเมินสถานภาพไทศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมภายในเวลา 12 เดือนเป็นสิ่งที่เป็นไปได้หากผู้วิจัยไม่มีการรับผิดชอบงานอื่นๆ กล่าวคือ หากได้ทุ่มเทเวลาให้กับเรื่องประเมินสถานภาพนี้เพียงเรื่องเดียว แต่สภาพความเป็นจริงมิใช่เช่นนั้น ดังนั้น ระยะเวลา 12 เดือนจึงนับว่าสั้นมาก แรกทีเดียวผู้วิจัยตั้งใจจะเดินทางไปค้นคว้าเอกสารตามห้องสมุดสถาบันศึกษา และตามศูนย์วัฒนธรรมต่างๆ ในภูมิภาค ซึ่งจะมีข้อมูลที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ และข้อมูลในรูปของรูปภาพ ม้วนเทป และสไลด์ด้วย แต่ท้ายสุดก็ไม่มีโอกาสไป

การที่สถาบันไทยศึกษาซึ่งเป็นผู้ประสานงานโครงการนี้ได้จัดการประชุมรายงานความก้าวหน้าของโครงการย่อยๆ ทุกๆ 3-4 เดือน นับว่าเป็นประโยชน์มาก นอกจากจะเป็นการกระตุ้นให้นักวิจัย

ทางตรงกันข้าม การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเป็นเรื่องค่อนข้างจะยาก บางครั้งก็ต้องรอเวลาและโอกาสที่พิธีกรรมจะมีขึ้น ซึ่งไม่เหมือนข้อมูลด้านอื่นๆ เช่น คติชาวบ้านหรือวรรณกรรมที่เมื่อสามารถจะระบุผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญแล้ว (key informants) ก็ลงมือสัมภาษณ์ได้ ที่ยากยิ่งไปกว่านั้นก็คือการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้านที่ถูกลืมเลือนไป การสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้รู้นั้นก็ได้อะแต่เพียงข้อมูลหัตถ์ภูมิที่นักวิจัยไม่ได้เห็นหรือมีประสบการณ์โดยตรง

นอกจากโครงการวิจัยเอกสารและภาคสนามแล้ว ควรจะมีการพัฒนาโครงการสร้างฐานข้อมูลไทศึกษาอย่างครบถ้วน รวมทั้งจัดตั้งศูนย์ไทศึกษานานาชาติ เพื่อประสานและส่งเสริมงานด้านวิชาการโดยเฉพาะในเชิงเปรียบเทียบ และเพื่อขยายพรมแดนความรู้เกี่ยวกับไทศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

³ เช่นที่เทอรวิล (1981) ศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมเช่นสังเวชนียสถานในหมู่ชาวไทยในแคว้นฮัสสัม และพบว่า มีผู้ให้ข้อมูลน้อยคนนักที่เคยเห็นพิธีกรรมนี้ บางคนเห็นเมื่อวัยเด็ก แต่ก็จำรายละเอียดได้ไม่ชัดเจนนัก

ส่วนที่ 2 : ขั้นตอนการดำเนินงาน การบริหารโครงการ ปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะ

ขั้นตอนในการค้นคว้าและประเมินสถานภาพไทศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรม มีดังนี้

1. แสวงหาและรวบรวมเอกสาร งานวิจัยจากห้องสมุดและสถาบันวิจัยภายในประเทศ
2. จำแนกหมวดหมู่ของเอกสารที่รวบรวมได้ สรุปและยกตัวอย่างงานชิ้นสำคัญๆ
3. วิเคราะห์และประเมินสถานภาพ โดยพิจารณาตามกรอบแนวคิดและวิธีการศึกษา
4. สังเคราะห์ จัดระเบียบองค์ความรู้ที่มีอยู่ และเสนอประเด็นวิจัยใหม่ๆ

การดำเนินงาน รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคที่พบในแต่ละขั้นตอน

1. การแสวงหาและรวบรวมเอกสารจากห้องสมุดและสถาบันวิจัยภายในประเทศ

ผู้วิจัยได้คัดเลือกรายชื่อเอกสารที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมจากบรรณานุกรมที่รวบรวมโดย Shigeharu Tanabe คือ Religious Traditions among Tai Ethnic Groups. A Selected Bibliography (1991)

บรรณานุกรมที่ทานาเบรวบรวมไว้ทำให้การค้นหาเอกสารเป็นไปได้สะดวกขึ้น แต่เนื่องจากบรรณานุกรมดังกล่าวตีพิมพ์ในปี 1991 หรือกว่า 6 ปีมาแล้ว หลังจากนั้น มีงานเขียนเกี่ยวกับไทศึกษา ด้านความเชื่อและพิธีกรรมเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประชุมนานาชาติว่าด้วยไทศึกษาครั้งที่ 6 เมื่อเดือนตุลาคม 2539 มีนักวิชาการชาติต่างๆ เสนอบทความเกี่ยวกับไทศึกษาที่หลากหลาย เช่น Hoang Luong นักวิชาการชาวเวียดนามเสนอบทความเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องข้าวในกลุ่มชาวไทในเวียดนาม Pratahlota Buragohain เขียนเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาของไทอาหม Yuji Baba เขียนเกี่ยวกับพิธีกรรมของไทลื้อที่เมืองน่าน นอกจากนั้น ก็มีหนังสือและบทความใหม่ๆ เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม เช่น ศาสนาและความเชื่อของชาวจ้วง (หลังช่วงตง 2540)

ผู้วิจัยไม่พบเอกสารสำคัญหลายชิ้น เนื่องจาก :-

- เอกสารเก่า และ/หรือ เป็นเอกสารหายาก เช่น G.A Grierson. "An Ahom Cosmogony. With a Translation and a Vocabulary of the Ahom Language." Journal of the Royal Asiatic Society. 1904. และ Lefevre-Pontalis, P. "Notes sur des Amulettes Siamoises." Annales du Musee Guimet. Bibliotheque de Vulgarization, Volume 45. Paris : Geuthner, 1926.
- เอกสาร (ส่วนมากเป็นวารสาร) ตีพิมพ์เผยแพร่ในประเทศอื่น เช่น J.N. Phukan. "Some Rites and Ceremonies of the Tai-Ahoms : A Search for Ahomisation." In Lik Phan Tai. Vol. II, 1981 และห้องสมุดต่างๆ ก็ไม่มีวารสารดังต่อไปนี้ Ethnologica. Bulletin et Memoires de la

ได้ทำงาน (และส่งงาน) อย่างสม่ำเสมอแล้ว ยังเป็นการเปิดโอกาสให้นักวิจัยในแต่ละโครงการได้พบปะ และแลกเปลี่ยนข้อมูล/ ความคิดเห็นด้วย คือเป็น "การสร้างเครือข่าย" การวิจัย เนื่องจากโครงการนี้มี นักวิชาการจากหลากหลายสาขาวิชา เช่น คณิตศาสตร์ ภาษาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ โบราณคดี รัฐศาสตร์ ฯลฯ จึงเป็นการส่งเสริมการวิจัยในเชิงสหสาขาวิชา

การวิจัยเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมนั้นได้ประโยชน์จากมุมมองสหสาขาวิชาเป็นอันมาก เช่น การศึกษาเรื่องขวัญ ก็ต้องสืบสาวไปถึงความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงความหมายของคำ รวมทั้งวิเคราะห์คำกล่าวและบทสวดในพิธีเรียกขวัญ (คาบเกี่ยวกับภาษาศาสตร์และนิรุกติศาสตร์) ความเชื่อเรื่องแกน ก็ต้องหารายละเอียดเพิ่มเติมจากตำนานและนิทานปรัมปราของท้องถิ่น (คาบเกี่ยวกับคติชนวิทยา) ความเชื่อเรื่องการปลุกเร้า ก็สะท้อนรูปแบบออกมาในงานสร้างสรรค์ทาง สถาปัตยกรรม (คาบเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม) ฯลฯ

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยคิดว่าควรจะขยายเวลาการประชุมรายงานความก้าวหน้าให้มากขึ้นเพื่อให้ ผู้ร่วมประชุมมีโอกาสเสนอแนะและให้ความคิดเห็นอย่างเต็มที่ เท่าที่ผ่านมา ผู้วิจัยแต่ละคนมีเวลา เสนองาน 20 นาทีและเหลือเวลาสำหรับข้อเสนอนั้นเพียง 10 นาทีเท่านั้น ผู้วิจัยที่เสนอรายงานเป็น คนท้ายๆ มักจะเหลือเวลาน้อย ต้องรีบเร่งและไม่มีเวลาให้ผู้ร่วมประชุมแสดงความคิดเห็นมากนัก

บริหารงบประมาณ

เนื่องจากเกรงว่างบประมาณจะไม่พอ ผู้วิจัยได้พยายามกระหน่มีดกระหน่ โดยพิมพ์รายงาน วิจัยและจัดบรรณานุกรมเองเป็นส่วนใหญ่ ทั้งที่ควรจะได้ประหยัดเวลาส่วนนั้นมาเพื่อค้นคว้าเอกสารให้ มากขึ้น นอกจากนั้น ค่าใช้จ่ายบางส่วนก็ได้ทรงเงินส่วนตัวออกไปก่อน มาช่วงท้ายๆ ของโครงการ จึงพบว่ามิงงบประมาณเหลือ ซึ่งควรจะได้ใช้ไปในการแปลเอกสาร (ภาษาฝรั่งเศส จีน เวียดนาม ญี่ปุ่น ฯลฯ) ที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม การจ้างผู้ช่วยวิจัยและผู้ช่วยพิมพ์เพิ่มเติม ฯลฯ

กล่าวโดยสรุป งบประมาณที่ได้รับนั้นเพียงพอ แต่สำหรับโครงการย่อยที่สร้างทีมวิจัยขึ้นมา เพิ่มและมีที่ปรึกษาโครงการหลายๆ ท่าน ก็อาจจะประสบกับปัญหางบประมาณไม่เพียงพอได้

ข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาสนับสนุนทุนโครงการวิจัยในอนาคต

การสนับสนุนโครงการวิจัยในอนาคตควรจะเน้นทั้งการปริวรรตเอกสารโบราณ การแปลเอกสารร่วม สมัย การศึกษาวิจัยเอกสาร และการออกภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูล

จากการประเมินองค์ความรู้ด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชนเผ่าไท พบว่าขาดแคลนข้อมูล เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมในชนเผ่าไทหลายๆ กลุ่ม จึงน่าจะมีการสนับสนุนหรือกระตุ้นให้นักวิจัย ท้องถิ่นดำเนินการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่นั้นๆ วิธีการศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมที่ เหมาะสมที่สุดคือการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม โดยใช้เวลาให้มากที่สุด ในหมู่บ้านหรือสังคมนั้น

การเก็บข้อมูลจากการไปเยือนในระยะสั้น จะทำให้สามารถเก็บข้อมูลและรายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งที่ขัดแย้งและเป็นรูปธรรมได้มาก เช่น บ้านเรือน การแต่งกาย ศิลปะการแสดง ภาษาที่ใช้ ฯลฯ ใน